

رازی

به روایت

تاریخ الحکماء، قفطی

بزرگ‌ترین مورخان عالم اسلام به شمار می‌رود، معرفی می‌کنیم. دلیل این کار وجود بعضی مطالب و کتب جدید است که در نوشتارهای قبلی به آنها دست نیافته بودیم و اکنون با معرفی بسیار مختصر قفطی و کتاب تاریخ الحکماء او به مطالب نوشته شده دربارهٔ رازی در این کتاب ارزشمند می‌پردازیم.

قاضی اکرم، جمال الدین، ابوالحسن، علی بن یوسف بن ابراهیم بن عبدالواحد شیبانی، مشهور به ابن‌القفطی و یا القفطی مؤلف کتاب اخبار العلماء بأخبار الحکماء معروف به تاریخ الحکماء قفطی از خاندان‌های اصیل عرب است. وی و برخی از افراد خانواده‌اش در مصر، در دربار

انتشار نشریه دارویی رازی در سال ۱۳۶۸ همراه با این قول به خوانندگان گرامی بود که علاوه بر پرداختن به مسایل دارویی، درمانی و بهداشتی به معرفی ابویکر محمد بن زکریای رازی دانشمند بزرگ ایران که نشریه به نام گران سنگ او زینت یافته است، نیز پردازد. خوشبختانه در این سال‌ها تا حد زیادی به این وعده عمل شده و زندگی‌نامه و تألیفات او مورد مذاقه قرار گرفته و گاهی بعضی از کتب او به صورت بسیار مختصر معرفی شده است.

در شهریور ماه امسال که همراه با سالگرد تولد این دانشمند نامی می‌باشد، رازی را از زبان قفطی که خود یکی از تواناترین نویسندگان و

ایوبیان متصدی مشاغل مهم دولتی بودند و اغلب لقب القاضی داشتند. جدّ او القاضی الاوحد، پدرش القاضی الاشرف و خود او القاضی الاکرم لقب داشت. وی در اول محرم سال ۵۴۸ هـ. ق. مطابق با ۲۹ مارس سال ۱۱۵۳ میلادی در قفقاز از شهرهای باستانی مصر به دنیا آمد و قسمتی از ایام کودکی را در این شهر گذراند و سپس همراه پدر به قاهره مهاجرت کرد که کانون علما و گنجینه کتاب‌های پر بها بود. در نهایت، قفقاز در ۱۳ رمضان سال ۶۴۶ هـ. ق. مطابق با ۲۱ دسامبر سال ۱۲۴۸ میلادی چشم از جهان فرو بست و در شهر حلب به خاک سپرده شد (۱).

کتاب تاریخ الحکماء قفقازی که از ارزشمندترین تألیفات باقیمانده قفقازی می‌باشد به نام و شرح احوال و آثار ۴۱۵ تن از حکمای معروف آن زمان پرداخته است. این کتاب در سه قسمت تألیف شده است. در قسمت اول که ترتیب مبنی به حرف اول نام‌ها است. شرح حال ۲۵۴ تن حکیم ذکر شده است. در قسمت دوم که ترتیب بر مبنای کنیه حکمای اسلامی است، ۴۶ تن و در قسمت سوم که ترتیب مبتنی بر کنیه ابناء است، نام ۱۵ تن حکیم ذکر شده است (۲).

در کتاب تاریخ الحکماء قفقازی علاوه بر ذکر نام حکماء، نام بسیاری از مراکز علمی و بیمارستان‌ها از جمله نام بیمارستان جندی سابور - که همان جندی شاپور است - به طور مکرر ذکر شده و پزشکانی که در این مرکز علمی اشتغال به تحصیل و تدریس داشته‌اند، به حسن شهرت و تخصص ستوده شده‌اند (۳).

کتاب تاریخ الحکماء قفقازی به سرگذشت حکماء، روابط آنان با معاصران خود، آثار و تألیفات حکماء، نام مترجمین آثار حکماء به

زبانهای دیگر، نام مفسرین و شارحین آثار حکماء، خصوصیات اخلاقی، روش، سنن و عقاید حکماء و گاهی به شکل و ویژگی جسمی آنها اشاره دارد (۴).

ابوبکر محمد بن زکریای رازی از حکیمانی است که در کتاب تاریخ الحکماء قفقازی مورد توجه قرار گرفته و چند صفحه‌ای از این کتاب را به خود اختصاص داده است. در این مقال سعی بر این است که خلاصه‌ای از این مطلب را مرور نموده تا خوانندگان محترم از منظری دیگر رازی را نظاره کنند. تنها تفاوتی که این نوشته با متن اصلی دارد، روزانه نمودن متن ترجمه فارسی است که مربوط به قرن یازدهم هجری می‌باشد.

اکنون با اهتمام به این تغییر، خلاصه مطلب مربوط به رازی را در کتاب تاریخ الحکماء قفقازی مرور می‌کنیم.

محمد بن زکریا ابوبکر رازی طبیبی از اطبای اسلام است که در منطق، هندسه و فلسفه نیز تخصص داشت. این دانشمند در ابتدای زندگی به نواختن عود اشتغال می‌ورزید و پس از ترک آن، روی به فلسفه آورد. در این رشته مطلب اصلی را درک ننمود و به همین دلیل اضطراب رأی پیدا کرد و آراء سخیفی اختیار نمود.

رازی در یک مقطع از حیات خود، مدیر بیمارستان ری و در مقطعی دیگر رئیس بیمارستان بغداد شد. او در پایان عمر نابینا گردید و در سال ۳۲۰ هـ. ق. وفات نمود.

ابن جُلجل اندلسی در کتاب خود می‌گوید که ابوبکر محمد بن زکریای رازی ادیب و طبیب است. در اوایل زندگی به نواختن عود پرداخت اما به سرعت دل از آن کند و به تحصیل طب و فلسفه روی آورد و در آنها سرآمد شد. رازی کتب

بسیار در طب تألیف نمود که یکی از آنها کتاب جامع است که شامل هفتاد مقاله می‌باشد. عناوین بعضی دیگر از تحریرات او عبارتند از کتاب الاقطاب، طب مَلِکی، تقسیم و تشجیر، طب روحانی، نفس، جُدُری و حصبه، فصول، ایرادات بر جالینوس و بقراط و آن را کتاب الشکوک نامیده است.

رازی به خوبی در علم کیمیا تخصص داشت و دوازده کتاب در این باب تألیف نمود. او در آخر عمر به سبب ابتلا به بیماری آب مروارید نابینا شد و زمانی که از او خواستند چشمش را جراحی کند پاسخ داد، آنقدر دنیا را دیده‌ام که ملول شده‌ام.

محمد بن اسحاق النذیم در کتاب خود چنین می‌گوید: «محمد بن زکریا از اهالی ری، یگانه دهر و فرید عصر خود بود. علوم قدما به ویژه طب را به کمال رسانیده بود و به شهرهای مختلف مسافرت نمود. مابین او و منصور بن اسماعیل سامان روابط بسیار دوستانه‌ای برقرار بود و به همین دلیل کتاب منصور را برای او تألیف کرد.» (۵).

تألیفات رازی در کتاب تاریخ الحکماء مفصل‌تر از سایر کتب و منابع ذکر شده و اسامی عربی آنها به فارسی ترجمه نشده است. در این مقاله، ضمن ذکر اسامی عربی کتب مذکور به ترجمه فارسی آنها نیز می‌پردازیم تا مورد استفاده بیشتر قرار گیرد.

کتاب البرهان: کتاب «دلیل» دو مقاله

کتاب الطب الروحانی: کتاب «پزشکی

روحانی»

کتاب فی أن للانسان خالقاً حکیماً: کتابی با

محتوای «انسان یک خالق حکیم دارد.»

کتاب «سمع الکیان» یک مقاله: شنوایی

موجودیت

کتاب ایساغوجی: کتاب «تحلیل اولیه» که باب

ورود به منطق می‌باشد.

کتاب تلخیص اغراض قاطیغوریاس: کتاب

«خلاصه اهداف قاطیغوریاس»

کتاب تلخیص اغراض انولوطیقا اول،

باقیاسات حملیه: کتاب «شبیبه سازی اولیه» با

مقایسه‌های فرضی

کتاب هیأت العالم: کتاب «شکل جهان» - در

پاسخ به کسانی که در بخش مهندسی فعالیت

دارند.

کتاب اللذّه، [الکتاب المنصوری فی الطب]:

کتاب «لذت» یک مقاله با عنوان «کتاب منصور

در امور پزشکی»

کتاب السبب فی قتل الريح السموم: کتاب

«علل مرگ‌های ناشی از بادهای مسموم»، یک

مقاله، مذاکرات نویسنده با برخی از دانشمندان

کتاب فیماجرى بینة و بین (بعض العماء):

کتاب آنچه را که میان او و برخی از دانشمندان

گذشت، شرح می‌دهد.

کتاب الربیع و الخریف: کتاب «بهار و پاییز»

کتاب الفرق بین الرؤیا المنذرة و سایر

ضروب الرؤیا: کتاب «فرق بین خواب‌های عادی

و خواب‌های هشدار دهنده و سایر خواب‌ها»

کتاب الشکوک علی جالینوس: کتاب «ایجاد

تشکیک در مورد تألیفات جالینوس»

کتاب کیفیة الأبصار: کتاب «نحوه دیدن»

کتاب الرد علی الناشی فی نقضه الطب: کتاب

«پاسخ به فرد غیر مجرب در مورد کاستی‌های

وی در امور پزشکی»

کتاب فی أن صناعة الکیمیاء الی الوجود

اقرب منها الى الامتناع: كتاب «صنعت شیمی به وجوب نزدیکتر است تا امتناع»

كتاب الباه: كتاب «توان غریزه جنسی» یک مقاله

الكتاب المنصوری فی الطب: كتاب «منصوری» در پزشکی - ده مقاله

كتاب الحاوی فی الطب: كتاب «الحاوی» در پزشکی که جامع و شامل صنعت پزشکی نیز نامیده می شود که دوازده بخش دارد.

كتاب در ذکر برخی از کتاب های جالینوس - که نه جالینوس آن را در کتاب فهرست آورده نه حنین

كتاب فی أن الطین المتنقل به فیه منافع: كتاب «فوائد گل نرم»

كتاب فی أن الحمیة المفرطة تضر بالابدان: كتاب «رژیم غذایی شدید به بدن ها آسیب می رساند»

كتاب فی اسباب الممیلة لقلوب الناس عن الأطباء: كتاب «علل دوری مردم از پزشکان»

كتاب فیما یقدم من الفواكه و الأغذیة و ما یؤخر عنها: كتاب «آنچه که قبل و بعد از غذا از میوه و غذاهای دیگر باید سرو شود»

كتاب الرد علی المسمعی المتكلم فی ردة علی اصحاب الهیولی: كتاب پاسخ به مسمعی «متكلم» در پاسخ به «مادیون»

كتاب الرد علی جریر الطیب فیما خالف فیه من امر التوت الشامی بعقب البطیخ: كتاب «پاسخ به جریر پزشک در مخالفت وی با خوردن توت شامی پس از خوردن خربزه»

كتاب الخلاء و الملاء و (المكان و الزمان): كتاب «زمان و مکان دفع حاجت»

كتاب فی تفسیر كتاب انابو الی فرفوروس

فی شرح مذهب «ارسطو طالیس»: كتاب تفسیر «انابو الی فرفوروس در شرح مکتب «ارسطو طالیس»

كتاب الصغیر فی العلم الالهی: كتاب «الصغیر» در خصوص علم الهیات

كتاب الی ابی القاسم البلخی فی زیادة علی جوابه فی جواب هذا الجواب: كتاب ابوالقاسم بلخی در افزودن پاسخ بیشتر به پاسخ هایش

كتاب الهیولی المطلقة و الجزویة: كتاب الهیولی در ماده کلی و جزئی

كتاب الرد علی ابی القاسم البلخی فی نقضه المقالة الثانية فی العلم الالهی: كتاب «پاسخ به ابوالقاسم بلخی در اشکال به ماده دوم در علم الهیات»

كتاب الحصى فی الكلی و المثانة: كتاب «سنگ در کلیه و مثانه»

كتاب الجدری و الحصبة: كتاب «آبله و حصبه»

كتاب الأدوية الموجودة بكل مكان: كتاب «داروهای موجود در همه مکان ها»

كتاب الطب الملكي: كتاب «پزشکی سلطنتی» كتاب التقسیم و التشجیر (درخت کاری): كتاب تقسیم و مرتب کردن

كتاب اختصار النبض الكبير لجالینوس: كتاب «خلاصه كتاب نبض بزرگ جالینوس»

كتاب الرد الجاحظ فی نقض الطب: كتاب پاسخ به جاحظ در خصوص نقض پزشکی

كتاب مناقضة الجاحظ فی كتابه فی فضل الكلام: كتاب «ضد و نقیض گویی جاحظ در كتاب «فضل سخن»

كتاب الفالج: كتاب «در مورد افراد فلج»

كتاب اللقوة: كتاب «رعشه و سخته ناقص»

- کتاب النقض على سهيل البلخي فيما ناقضه به
 في اللذة: کتابی در رد نوشته‌های سهیل بلخی در
 خصوص نقض نظرات او پیرامون لذت.
- کتاب فی العلة التي يحدث بها الورم من الزكام
 فی رؤس بعض الناس: کتابی در پیدایش ورم
 در سر برخی از مردم در اثر سرماخوردگی
- کتاب التلطف فی ایصال العلیل الی بعض
 شهواته: کتاب «کمک به بیمار در رسیدن به برخی
 از تمایلات شهوانی خویش»
- کتاب العلة فی السباع و الهوام: کتابی در
 بیماری درندگان و حشرات
- کتاب الرد على ابن الیمان فی نقضه على
 المسمعی فی الهیولی: کتابی در رد کتاب ابن یمان
 درباره نقض نوشته المسمعی
- کتاب النقض على الكیال فی الامامة: کتابی در
 رد نظرات کیال درباره امامت
- کتاب نقض کتاب التدبیر: کتابی در رد نظرات
 کتاب التدبیر
- کتاب اختصار کتاب جالینوس فی حيلة البرء:
 کتابی در خلاصه کردن کتاب جالینوس درباره
 بهبودی از امراض
- کتاب تلخیص کتاب العلل و الامراض: کتابی
 در تلخیص کتاب علل و بیماری‌ها
- کتاب تلخیص کتاب المواضع
 کتاب النقض على الكتاب البلخي فی العلم
 الالهی: کتابی در رد کتاب بلخی درباره علم الهیات
 رسالة فی قطر المربع: رساله‌ای درباره قطر
 مربع
- کتاب فی السیرة الفاضله: کتابی پیرامون
 سیرت نیک و حسنه
- کتاب فی جواهر الاجسام: کتابی در خصوص
- کتاب النقرس و العرق المدنی: کتاب «ورم
 مفاصل و درد سیاتیک»
- کتاب هیأت العین: کتاب «شکل چشم»
- کتاب الانثینین: کتاب «مزدوج یا دوگانه»
- کتاب هیأت القلب: کتاب «شکل قلب»
- کتاب هیأت الصماخ: کتاب «شکل پرده گوش»
- کتاب اوجاع المفاصل: کتاب «درد مفاصل»
- کتاب قرابادین: کتاب «قرابادین»
- کتاب الانتقاد على المعتزلة: کتاب «نقدی بر
 معتزله»
- کتاب سبب و قوف الارض فی وسط السماء:
 کتاب «علت معلق ماندن زمین در وسط آسمان»
- کتاب فی ان الجسم يتحرك من ذاته و ان
 الحركة منه طبيعية: کتابی درباره این که شیء به
 خودی خود حرکت می‌کند و حرکت آن طبیعی
 است.
- کتاب نقض الطب الروحانی: کتاب «رد طبابت
 روحانی»
- کتاب فی انه لا يمكن ان يكون لم يزل على مثال
 ما يشاهد: کتابی درباره این که نمی‌توان جهان را
 در هر حال به همان شکل مشاهده نمود.
- کتاب فی ان الحركة ليست مرئية بل معلومة:
 کتابی درباره این که حرکت مرئی نیست بلکه
 معلوم و محسوس است.
- کتاب اشکوک على برقلس: کتاب «انگیزش
 تردید درباره نظرات برقلس»
- کتاب تقسیم الامراض و علامات‌ها: کتاب
 «دسته بندی بیماری‌ها و درمان آن‌ها»
- کتاب فی تفسیر کتاب فلوطرخس: کتابی در
 «تفسیر کتاب فلوطرخس»
- کتاب فی تفسیر کتاب طیمائوس: کتاب
 «تشریح و تحلیل کتاب طیمائوس»

ماهیت و خصوصیات اشیا

کتاب فی وجوب الادعیه: کتابی در لزوم انجام دعاها

کتاب الحاصل فی العلم الالهی: کتاب «دستاورد های علم الهی»

کتاب دفع مضار الاغذیه: کتاب «دفع زیان های مواد غذایی»

رسالة لطیفه فی العلم الالهی: رساله دلنشین در علم الهیات

کتاب فی علة جذب المغناطیس: کتابی درباره علت جذب آهن ربا

کتاب الرد علی سهیل فی اثبات المعاد: کتابی در رد نظرات سهیل پیرامون اثبات روز رستاخیز (معاد)

کتاب فی ان النفس لیست بجسم: کتابی در این که نفس جسم نیست.

کتاب النفس الصغیر: کتاب «نفس کوچک»

کتاب میزان العقل: کتاب «معیار خرد»

کتاب فی السكر: کتابی «درباره مسکرات»

کتاب القولنج: کتاب «قولنج»

کتاب فی تفسیر کتاب جالینوس لفصول بقراط: کتابی در تحلیل کتاب جالینوس درباره بخش هایی از کتاب بقراط

کتاب الفصول: کتاب «فصل ها» که به نام مرشد نیز معروف است.

کتاب فی الاشفاق علی اهل التحصیل من المتکلمین و المنطقیین: کتابی در اظهار شفقت بر دانش آموختگان از میان متکلمین و اهل منطق

کتاب فی الابنة و علاجها: کتابی درباره همجنس بازی و درمان آن

کتاب نقض کتاب الوجود - تألیف منصور بن طلحة: کتاب «رد کتاب هستی اثر منصور بن

طلحه»

کتاب ما یدعی من عیوب الاولیاء: کتاب «ادعاهایی پیرامون عیب های اولیاء»

کتاب فی آثار الامام الفاضل المعصوم: کتابی پیرامون آثار امام معصوم

کتاب فی الاوهام و الحركات و العشق: کتابی پیرامون خیالات و حرکات و عشق

کتاب فی استقراغ المحمومین قبل النضج: کتابی پیرامون استقراغ تب داران قبل از بلوغ

کتاب شروط النظر: کتابی پیرامون شرایط نگاه کردن

کتاب خواص التلامیذ: کتابی پیرامون ویژگی های دانش آموزان

کتاب الآراء الطبیعیة: کتابی پیرامون نقطه نظر های عادی و طبیعی

کتاب ترتیب اکل الفواکه: کتابی پیرامون ترتیب میوه خوردن

کتاب خطاء عرض الطیب: کتابی پیرامون اشتباهات نظرات پزشکان

کتاب ما یرعرض فی صناعة الطب: کتابی پیرامون مسایل آرایه شده در حرفه و صنعت پزشکی

کتاب صفة معجون لانظیر له: کتابی پیرامون ویژگی یک معجون بی نظیر

رسالة فی تدبیر الماء و الثلج: رساله ای در تدبیر آب و یخ

رسالة فی غروب الشمس و الکواکب: رساله ای در غروب آفتاب و ستارگان

رسالة فی انه لا یوجد شراب یفعل فعل الشراب فی البدن الصحیح: رساله ای در این که هیچ شرابی وجود ندارد که همان اثرات مشروب را در بدن سالم داشته باشد.

رسالة في المنطق: رساله‌ای در منطق

رسالة في انه لا تصور لمن لا رياضة له
بالبرهان: رساله‌ای در این که هر کس در امر دلیل
و برهان ممارست نداشته باشد، جهان بینی هم
ندارد.

رسالة ان الارض كروية: رساله‌ای در كروی
بودن زمین

رسالة في استدارة الكواكب: رساله‌ای در
انحناء داشتن ستارگان

رسالة في البحث عن الارض الطبيعية هي
الطين ام الحجر: رساله‌ای در خصوص
جستجوی زمین طبیعی که گل است یا سنگ
رسالة في العادة: رساله‌ای در عادت

رسالة في العطش و زيادة الحرارة لذلك:
رساله‌ای در تشنگی و افزایش گرما

رسالة في الثلج و قول بعض الجهال انه
يعطش: رساله‌ای در یخ و این که برخی از جاهلان
می‌گویند یخ تشنه می‌شود.

رسالة في علة ضيق الناظر في النور و توسعة
في الظلمة: رساله‌ای درباره علت تنگ شدن
مردمک چشم در نور و گشادی آن در تاریکی

كتاب اطعمة المرض: كتاب «خوراک بیماران»
كتاب في ان العلل اليسيرة اعسر تعرفا من
الغليظة: کتابی درباره این که تشخیص
بیماری‌های ساده مشکل‌تر از بیماری‌های
دشووار و صعب‌العلاج است.

كتاب في قدم الاجسام و حدوثها: کتابی
درباره قدمت و پیدایش اجسام

رسالة في العلل المشكلة: رساله‌ای در
بیماری‌های دشوار و صعب‌العلاج

كتاب في ان بعض الناس ترك الطبيب: کتابی
در مورد عدم مراجعه بعضی از افراد به پزشک

كتاب في ان الطبيب الحاذق لا يقدر على ابراء
جميع العلل: کتابی پیرامون این که پزشک حاذق
نمی‌تواند همه بیماری‌ها را درمان کند.

كتاب العلل القاتلة: کتابی درباره بیماری‌های
کشنده

كتاب في صناعة الطب و وضعها و تمييزها:
کتابی درباره صنعت پزشکی و وضعیت و تمیز
دادن آن

رسالة في انه لم صار جهال الاطباء و النساء
في المدن اكثر من العلماء: رساله‌ای در این که چرا
تعداد پزشکان بی‌سواد و بانوان جاهل در
شهرها بیش از علما است.

كتاب المشجر في الطب: كتاب «شجره‌نامه
طب»

كتاب امتحان الطبيب: کتابی درباره امتحان
پزشک

مقالة فيما يمكن ان يستدرک في احكام النجوم
على رأى الفلاسفة الطبيعيين و من لم يقل منهم ان
الكواكب احياء: مقاله‌ای در احکام ستارگان طبق
نظرات فلاسفه طبیعی و فلاسفه‌ای که معتقد
نیستند که ستارگان زنده هستند (۶).

در پایان بر خود فرض می‌دانیم که سالگرد
تولد رازی طبیب و دانشمند بزرگ ایران را
خدمت تمامی همکاران و به ویژه داروسازان
گرامی تبریک عرض نموده و روز داروساز را
بیش از پیش گرامی داریم.

دکتر سید محمد صدر

منابع:

۱. القفطی . تاریخ الحکماء قفطی . چاپ اول . تهران : انتشارات
و چاپ دانشگاه تهران ؛ ۱۳۷۱ : ده تا بیست (مقدمه)
۲،۳،۴ . همان ، ص ص بیست و هفت - بیست و چهار
۵،۶ . همان ، ص ص ۲۷۹ - ۲۷۲